

ks. prof. nzw. dr hab. Witold Jedynek

Instytut Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Barbary Cienki
pt. „Społeczne uwarunkowania biegu życia
(na przykładzie seniorów w województwie podkarpackim)”

Problematyka biegu ludzkiego życia jest przedmiotem badań interdyscyplinarnych, prowadzonych zwłaszcza przez psychologów, socjologów i antropologów. Bieg życia stanowi integralną całość, w której można wyróżnić trzy zasadnicze etapy: dzieciństwo, dojrzałość i starość. Między tymi okresami istnieje ścisła zależność, ponieważ wcześniejsze fazy życia wpływają na następne. Istotne znaczenie w procesie rozwoju człowieka mają czynniki biologiczne, psychologiczne i społeczne. Ze względu na socjologiczny charakter dysertacji przedmiotem badań realizowanych przez mgr Cienki są czynniki społeczne, wpływające na bieg życia człowieka na przykładzie seniorów województwa podkarpackiego.

Dotychczas nie przeprowadzono badań socjologicznych dotyczących społecznych uwarunkowań życia seniorów województwa podkarpackiego. Dlatego też podjęcie tego tematu przez mgr Barbarę Cienki wydaje się w pełni uzasadnione. Wiedza na temat biegu życia, w tym warunków społecznych, w których żyje jednostka, może zostać wykorzystana w działalności wychowawczej, administracyjnej i gospodarczej, a także pozostaje w kręgu zainteresowań polityki społecznej państwa. Mając świadomość doniosłości poznawczej tematu i jego znaczenia praktycznego, Doktorantka stwierdza, że celem jej rozprawy "jest zidentyfikowanie tych czynników społecznych, które wywarły największy wpływ na losy badanych zamieszkujących województwo podkarpackie". Ponadto chce ona ukazać mechanizmy autokreacji (kształtowania własnej drogi życiowej i własnego rozwoju), a także ustalić zależności pomiędzy poszczególnymi etapami życia respondentów (s. 8-7, 10).

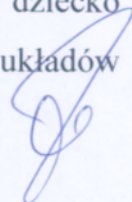
Recenzowana rozprawa liczy 331 stron i składa się z wstępu, siedmiu rozdziałów, bibliografii i aneksów. W pierwszym rozdziale Autorka omawia koncepcję pracy. Wyjaśnia i uzasadnia temat rozprawy oraz przedstawia jego doniosłość poznawczą i praktyczną. W

dalszej części rozdziału ukazuje czynniki warunkujące przebieg życia, a także określa ramy teoretyczne opracowania. Autorka twierdzi, że rozwój człowieka opiera się na czynnikach biologicznych, społecznych i psychologicznych. Istotne znaczenie ma również typ osobowości, z którego wynikają konkretne predyspozycje, ułatwiające lub utrudniające przebieg życia jednostki. Doktorantka zauważa, iż duże podobieństwo cechuje przebieg życia członków danego pokolenia, gdyż w społeczeństwie ma miejsce przekaz wartości i obowiązujących wzorów, a aktywność jednostki dostosowuje się do określonych standardów kulturowych. Analizując wybrane teorie biologiczne, psychologiczne i socjologiczne dotyczące rozwoju człowieka mgr Cienki stwierdza, że problematyka ta jest zagadnieniem złożonym i wieloaspektowym, dlatego "trudno znaleźć dla niej jedną uniwersalną teorię" (s. 23-24). Rozdział kończy charakterystyka badania empirycznego, która, zdaniem recenzenta, powinna znaleźć się w części metodologicznej dysertacji. Wątpliwości budzi również informacja, że "w badaniu wykorzystano metodę wywiadu, technikę wywiadu kwestionariuszowego w oparciu o formularz kwestionariusza ankiety, stanowiący narzędzie badawcze" (s. 35).

W rozdziale drugim Doktorantka ukazuje specyfikę ludzkich losów, zwracając uwagę na prawidłowości wynikające z kolejnych faz biegu życia, tj. wieku przedszkolnego, szkolnego, produkcyjnego i emerytalnego. W każdym z tych okresów człowiek podlega rozwojowi, a poszczególne etapy jego rozwoju oddziałują na siebie. W pierwszej fazie jednostka nabywa kompetencji człowieka dorosłego, natomiast w kolejnych etapach życia wykorzystuje te kompetencje. Dziecko rozwija się w określonym środowisku życiowym, od którego w dużej mierze jest uzależnione. Wchodzenie w wiek dorosły wiąże się z wzrostem poziomu autonomii. W tym okresie człowiek samodzielnie podejmuje najważniejsze decyzje dotyczące jego przyszłości, realizuje własne plany, aspiracje i ambicje. Istotne znaczenie dla wielu osób mają promowane w określonym środowisku style życia oraz wyznawane wartości i preferencje. Jednostki pożądamy różnych dóbr. Ich pozyskanie w znacznej mierze decyduje o stopniu zadowolenia z życia.

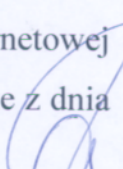
W kolejnych trzech rozdziałach Doktorantka charakteryzuje następujące po sobie fazy rozwoju człowieka. Odnosząc się do okresu dzieciństwa stwierdza, iż pozostaje on "najważniejszym etapem rozwoju jednostki ludzkiej", ponieważ w tej fazie życie człowieka jest badane, oceniane i sprawdzane przez otoczenie społeczne, a samo dziecko charakteryzuje się szczególną podatnością "na wpływy wszystkich układów

wychowujących" (s. 59). Dla potwierdzenia tej tezy mgr Cienki ukazuje role, jakie w kształtowaniu jednostki odgrywa rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła, środowisko lokalne oraz autorytety społeczne. Kolejnym etapem rozwoju człowieka jest dojrzałość, charakteryzująca się zazwyczaj największą aktywnością życiową. W tym okresie jednostka jest w pełni sił fizycznych i sprawności intelektualnej. Dlatego z reguły usamodzielnia się pod względem materialnym i emocjonalnym, co ułatwia dokonywanie własnych wyborów. Podejmuje też nowe role społeczne, jako pracownik, małżonek, rodzic, itp. Opisując okres dojrzałości, Doktorantka szczególną uwagę zwraca na aktywność zawodową, społeczną i kulturową oraz na małżeństwo i posiadanie potomstwa. Bieg życia wieńczy okres starości, w którym stopniowemu osłabieniu ulegają funkcje życiowe organizmu, co zazwyczaj prowadzi do zmniejszenia aktywności seniorów. Starość sprawia, iż jednostka zmienia swój stosunek do otaczającej ją rzeczywistości. Doktorantka przedstawia ważniejsze zagadnienia dotyczące starzenia się jednostek i społeczeństwa. Według jej opinii, starość zawsze pozostanie wyzwaniem dla jednostek i społeczeństw, ponieważ wiąże się z licznymi przeobrażeniami, jakie jej towarzyszą i zmusza do podejmowaniem wielu nowych zadań.

W rozdziale szóstym przedstawiona została metodologia badań własnych. Doktorantka zawarła w nim charakterystykę obszaru badawczego (województwa podkarpackiego i jego podregionów), operacjonalizację najważniejszych pojęć użytych w rozprawie, określiła przedmiot, cel i zakres badań, sformułowała problemy i hipotezy badawcze, dokonała doboru zmiennych i wskaźników, wskazała metody, techniki i narzędzia badawcze, a także uzasadniła dobór próby badawczej.

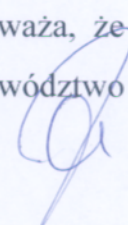
Charakteryzując województwo podkarpackie - Doktorantka stwierdza, że "w wyniku upadku dużych zakładów produkcyjnych oraz braku inwestycji kapitałowych kondycja województwa jest trudna. Skutkuje to obniżaniem poziomu życia mieszkańców, którzy usiłują poprawiać swój byt w oparciu o emigrację zarobkową, przechodzenie do szarej strefy lub szeroką paletę świadczeń socjalnych finansowanych z budżetu" (s. 119). Pod względem administracyjnym województwo dzieli się na cztery podregiony (rzyszowski, przemyski, krośnieński i tarnobrzeski) i obejmuje 160 gmin, 21 powiatów i 4 miasta na prawach powiatu. Region zamieszkuje 2 128 687 mieszkańców (dane z 2011 r.). Recenzent zastanawia się dlaczego Doktorantka podaje nieaktualne dane, jeśli na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego są dane z 2014 r.? (2 129 130 mieszkańców - dane z dnia 30.09.2014 r. - <http://rzyszow.stat.gov.pl/zakladka1/>).

Przedstawione przez mgr Cienki założenia metodologiczne do badań empirycznych są spójne i w sposób przejrzysty ukazują etapy realizowanego przez nią procesu badawczego. Doktorantka stwierdza, że przedmiotem jej badań jest "bieg życia mieszkańców województwa podkarpackiego". Natomiast celem jest ustalenie czynników społecznych wpływających na przebieg życia mieszkańców województwa podkarpackiego, a także określenie "na ile znajomość tych czynników może pozwolić na kreowanie ludzkich losów i modelowanie polityki społecznej państwa" (s. 125).

Doktorantka prawidłowo sformułowała problemy badawcze i hipotezy, zestawiając je w tabeli 1. Hipotezy są założeniem przypuszczalnych zależności, jakie zachodzą między wybranymi zmiennymi i jednocześnie są propozycją odpowiedzi na pytanie zawarte w problemie badawczym. Pięciu problemom głównym odpowiada pięć hipotez. Natomiast 37 problemom szczegółowym przyporządkowano 23 hipotezy. Mniejszą ilość hipotez aniżeli problemów badawczych Doktorantka prawidłowo tłumaczy faktem, iż hipotez nie sformułowano "do pytań, na które odpowiedzi nie sposób było przewidzieć, a których dostarczyło dopiero przeprowadzone badanie". (s. 129). Dobór zmiennych i wskaźników mgr Cienki uzasadnia przekonująco, zakładając, że "te same zmienne w pewnych korelacjach mogą pełnić rolę niezależnych, w innych są zmiennymi zależnymi". W badaniach socjologicznych zasadniczo ustala się zmienne zależne i niezależne, dlatego też recenzent prosi, by Doktorantka podczas obrony uzasadniła dlaczego oprócz zmiennych zależnych i niezależnych wprowadziła zmienne pośredniczące? Ponowne wątpliwości recenzenta budzi stwierdzenie Doktorantki, że w badaniach empirycznych "wykorzystano metodę wywiadu, posługując się techniką wywiadu kwestionariuszowego w oparciu o formularz kwestionariusza ankiety stanowiący narzędzie badawcze" (s. 144). W literaturze przedmiotu raczej przyjmuje się, że w przypadku wywiadu kwestionariuszowego, narzędziem jest kwestionariusz wywiadu, a nie ankiety. Badania z użyciem kwestionariusza wywiadu prowadzi badacz, natomiast kwestionariusz ankiety można nawet respondentom wysyłać pocztą.

Doktorantka informuje, że w badanej przez nią próbie znaleźli się "wyłącznie mieszkańcy Podkarpacia, którzy zakończyli aktywność zawodową pomimo nieosiągnięcia wieku emerytalnego, jednakże ukończyli 55. rok życia, lub też osoby, które osiągnęły wiek poprodukcyjny, niezależnie od tego, czy nadal pracują". (s. 145). Recenzent uważa, że Doktorantka w dysertacji powinna konsekwentnie posługiwać się nazwą: województwo

podkarpackie, a nie Podkarpacie, ponieważ pojęcia te nie oznaczają tego samego terytorium geograficznego.

Badaniami objęto uczestników uniwersytetów trzeciego wieku i mieszkańców domów pomocy społecznej. Doktorantka założyła, że uczestnicy uniwersytetów trzeciego wieku to osoby aktywne, którym powiodło się w życiu, natomiast ich przeciwieństwem są mieszkańcy domów pomocy społecznej, którym życie się nie ułożyło pomyślnie, dlatego przebywają poza rodziną, środowiskiem lokalnym oraz dotychczasowym miejscem zamieszkania. Przy ilościowym doborze próby badawczej, która wyniosła 400 respondentów (200 uczestników uniwersytetu trzeciego wieku i 200 mieszkańców domów opieki społecznej), Doktorantka uwzględniła podział województwa podkarpackiego na podregiony. Z każdego podregionu wylosowała jeden uniwersytet trzeciego wieku i dwa domy pomocy społecznej. Recenzent zastanawia się, dlaczego mgr Cienki podaje dla województwa podkarpackiego dane statystyczne z 31.12.2011 r., jeśli badania przeprowadziła od marca do sierpnia 2013 r.? (s. 126).

W ostatnim, niezwykle obszernym rozdziale, bo liczącym 116 stron Doktorantka prezentuje i analizuje wyniki badań własnych. Z charakterystyki demograficznej badanej próby wynika, iż zdecydowaną większość wśród badanych stanowią kobiety (68,2%). Największy odsetek respondentów zamieszkuje podregion rzeszowski i tarnobrzescki (po 29,2%), następnie krośnieński (22,7%) i przemyski (18,9%). Najliczniejszą kategorię stanowią osoby między 65 a 74 rokiem życia (36,4%), na drugim miejscu plasują się badani w przedziale 50-64 lat (32,0%), a zaraz za nimi najstarsi - 75 i więcej (31,5%). Wykształcenie respondentów jest dosyć zróżnicowane, gdyż wykształcenie średnie ma 37,5% badanych, wyższe - 25,8 %, podstawowe - 16,0% i zawodowe 13,2%. Recenzent zauważa, że Doktorantka podczas analizy wyników często używa pojęcia "grupa", na określenie zbiorowości lub badanej kategorii, która nie jest grupą w socjologicznym rozumieniu. W przypadku rozprawy doktorskiej praktyka taka nie powinna mieć miejsca.

W dalszej części rozdziału Doktorantka przedstawia poglądy badanych na temat ich życia i aktywności. Prezentuje opinie respondentów dotyczące m.in. oddziaływania różnych czynników na ich zdrowie, stosunku do dóbr materialnych, oceny kar cielesnych, wpływania na bieg własnego życia, zaangażowania w działalność różnych instytucji i bezinteresownego niesienia pomocy. Kolejny podrozdział dotyczy subiektywnej oceny biegu życia respondentów. Doktorantka stara się ustalić czynniki decydujące o zadowoleniu

z własnego życia. Zdecydowana większość badanych twierdzi, że o satysfakcji z życia decyduje przede wszystkim zdrowie (81,9%). Na dalszych miejscach plasują się: dobre dzieci (56,1%), wiara w Boga (49,4%) oraz udane małżeństwo (40,1%). Na uwagę zasługuje fakt, że 76,6% respondentów dokonało oceny własnego życia. Wśród najważniejszych przyczyn skłaniających do analizy biegu własnego życia badani wskazali: problemy ze zdrowiem (33,7%), sędziwy wiek (19,2%) i śmierć współmałżonka (15,5%). Największy odsetek seniorów dokonał oceny życia w przedziale wiekowym od 51 do 60 lat (30,3%). Usatysfakcjonowanych z życia było 65,4% respondentów.

W ostatnim podrozdziale Doktorantka prezentuje i analizuje wpływ czynników społecznych na przebieg życia badanej populacji. Jednocześnie zaznacza, iż ustalenie, "na ile czynniki społeczne wpływają na przebieg ludzkiego życia jest trudne, ponieważ przytoczone wyniki badań są subiektywnym odbiciem stanu rzeczywistego". (s. 181). Kolejność zagadnień podejmowanych w tej części pracy wyznaczają problemy i hipotezy badawcze określone w rozdziale metodologicznym. Hipotezy są na bieżąco weryfikowane.

Z analizy materiału empirycznego wynika, iż 89,4% badanych w wieku aktywności zawodowej podejmuje zatrudnienie. Wraz ze wzrostem wielkości miejscowości zamieszkiwanej przez respondentów wzrasta odsetek osób aktywnych zawodowo i społecznie, przy jednocześnie malejącym odsetku osób biernych. Podobna prawidłowość występuje w przypadku wykształcenia, gdyż odsetek osób lepiej wykształconych wzrasta wraz z wielkością miejscowości, którą respondenci zamieszkiwali w dzieciństwie.

W dalszej części rozdziału Doktorantka stara się ustalić, w jakim stopniu bieg życia respondentów zależy m.in. od liczebności rodziny, wykształcenia rodziców i ich statusu materialnego, sytuacji zdrowotnej rodziny, wzorców aktywności społecznej wyniesionych z domu wartości i postaw preferowanych w rodzinie, aspiracji rodziców w stosunku do własnych dzieci. Przedmiotem analizy jest również jakość życia w wieku senioralnym, która - według mgr Cienki - zależy od wykształcenia, aktywności i pozycji zawodowej w wieku dojrzałym, statusu materialnego oraz dbałości o zdrowie. Istotne znaczenie dla oceny biegu życia, ma zadowolenie z własnych dokonań. Dlatego Doktorantka stara się ustalić, jaki wpływ na poziom zadowolenia z życia mają czynniki takie jak: sytuacja rodzinna, miejsce zamieszkania, status materialny, stan zdrowia i aktywność jednostki.

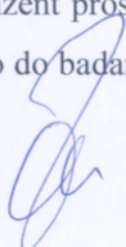
Część empiryczna kończy się podsumowaniem wyników badań własnych. Doktorantka przedstawia podsumowanie analizy badań empirycznych, wskazując na

najważniejsze czynniki mające wpływ na bieg życia respondentów. Istotne znaczenie mają zamieszczone w zakończeniu dyrektywy, które - zdaniem Doktorantki - powinny zostać uwzględnione w ramach polityki społecznej państwa.

Ocena ogólna rozprawy

Przedstawiona do recenzji dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Doktorantka wykazała się umiejętnością samodzielnej pracy naukowej. W oparciu o zebraną literaturę opracowała część teoretyczną rozprawy, a następnie przygotowała i zrealizowała badania empiryczne. Efekty pracy przekonują recenzenta, że mgr Cienki potrafi umiejętnie łączyć zagadnienia teoretyczne z analizą wyników badań empirycznych. Recenzowana praca stanowi spójną całość, gdyż poszczególne jej części są ze sobą logicznie powiązane. Posiada prawidłową strukturę oraz komplementarny układ poszczególnych rozdziałów. Jest napisana poprawną polszczyzną, a drobne pomyłki zdarzają się bardzo rzadko.

Nawiązując do stwierdzenia Doktorantki, że badania dostarczyły wiedzy "w wymiarze ograniczonym zakresem narzędzia badawczego" (s. 264), recenzent uważa, iż można było podjąć próbę zgromadzenia bardziej zróżnicowanego materiału empirycznego. Przedmiot badań, jakim jest bieg życia ludzkiego, powinien - zdaniem recenzenta - zainspirować Doktorantkę do przeprowadzenia również wywiadów swobodnych pogłębionych za pomocą których udałoby się uzyskać o wiele więcej istotnych informacji na temat losów ludzkich, aniżeli za pomocą wywiadu kwestionariuszowego. Dane zebrane przy zastosowaniu metody ilościowej zostałyby pogłębione i uzupełnione odpowiednimi fragmentami wywiadów swobodnych i zogniskowanych. Gdyby Doktorantka dokonała triangulacji metod badawczych łącząc zastosowany przez nią wywiad kwestionariuszowy z wywiadem pogłębionym indywidualnym lub fokusowym to wówczas oprócz walorów statystycznych (ilościowych), można byłoby poznać i wyjaśnić więcej problemów z życia badanych. Z reguły ludzie starsi chętnie opowiadają o swoim życiu, dokonują jego bilansu i oceny, a także wskazują na przyczyny i skutki różnych ważnych dla nich decyzji czy zdarzeń. Zamieszczone w pracy fragmenty wywiadów swobodnych pozwoliłyby poznać język respondentów oraz bieg życia opowiedziany ich własnymi słowami. Recenzent prosi Doktorantkę, aby wyjaśniła dlaczego swoje badania empiryczne ograniczyła tylko do badań

ilościowych?

Po zapoznaniu się z rozprawą doktorską mgr Barbary Cienki, recenzent jest przekonany, że dysertacja spełnia wymagania rozprawy doktorskiej, a jej Autorka może zostać dopuszczona do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Recenzent: Dr. hab. inż. Andrzej Cienki

